

ДИДАКТИЧЕСКИ ИДЕИ В БЪЛГАРСКИТЕ БУКВАРИ ОТ 60-70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. И РЪКОВОДСТВАТА КЪМ ТЯХ

Маринела Великова

Възраждането, този коренен дълбок преврат, се извършил не със силата на оръжието и с кръвопролития, а в тишината, с помощта на книги и училища.

К. ИРЕЧЕК

В края на XVIII и първите три четвърти на XIX в. книгоиздатели и печатари поставят акцент в своята дейност върху учебникарската литература. Със своето учебно-дидактическо и нравствено съдържание тя привлича интереса на всички. Възрастните са я използвали като художествено четиво, учениците са учили по нея, а за учителите е била методическо ръководство.

„Според данни от тефтера на сдружението Х. Г. Данов, Й. Груев и Трувчев от 1861 г. до 1874 г. били издадени и прекупени всичко 549 947 екземпляра книги, от които 49 411 екземпляра учебници.“ [11, с. 582] В периода 1824–1876 г. средно на година са издавани по 6 учебника. От тях един задължително е буквар [11, с. 582].

От общо 66 буквара отделни публикации има само за 11. По-значи-

мите от тях са тези на Ж. Атанасов, Ст. Здравкова, М. Гечев, Н. Ковачева, Ст. Заимов. С основание можем да кажем, че тази област от историята на родното образование е недостатъчно детайлно изследвана.

Целта на настоящата статия е да анализира основните дидактически идеи, които възрожденските просветители са възприели от Ян А. Коменски и Й. Х. Песталоци и да проследи каква е тяхната интерпретация в букварите от 60–70-те години и ръководствата към тях.

Традиция е възрожденските просветители, автори и съставители на буквари и методически ръководства да отразяват в тях своите възгледи по отношение процеса на обучение, неговите етапи, принципи, методи и системи на организация. Стремещът им е бил не толкова да създадат цялостни, научно издържани педагоги-

чески системи, колкото да препоръчат и теоретично да обосноват някои дидактико-методически съвета.

Възпитаници на известни европейски университети М. Доброплодна, П. Колянджи, Х. Г. Данов, Др. Манчов, Д. Благоев са имали възможността да се запознаят с идеите на хуманистичната педагогика на Я. Коменски и Й. Песталоци и да ги пропагандират в България. Техните предложения за нововъведения в традиционния начин на обучение стимулират прогресивното движение напред, характерно за българското възрожденско училище в неговото структурно развитие – от килийно към взаимоучително и класно.

1. За структурата на процеса на обучение

Във „Велика дидактика“ Я. Коменски обосновава поэтапния характер на процеса на обучение, който естествено преминава през четири звена: възприемане, запомняне, осмисляне и приложение. Според него „най-напред трябва да се упражняват сетивата на учениците (това е най-лесно), след това паметта, после разумът и накрая умението да разсъждават. Необходимо е да се постъпва така последователно, тъй като знанията започват с възприемането чрез сетивата, с помощта на въображението преминават в паметта, а после постепенно от частното се преминава към познанието на общото (индукция) и нак-

рая въз основа на разнообразните неща се стига до съждението, за да бъде знанието сигурно.“ [9, с. 127]

Й. Песталоци също разглежда обучението като последователен процес. Според него „образоващо“ е онова познание, което преминава през три последователни етапа:

1. нагледност – наблюдение на предметите;
2. заучаване – зрялост и съвършенство на впечатлението;
3. упражнение – за познание и учение [15, с. 300].

Общотеоретичните разсъждения на Я. Коменски и Й. Песталоци са конкретизирани от българските възрожденски просветители по отношение процеса на обучение в начална грамотност. В букварите от 60–70-те години и ръководствата към тях откриваме изисквания за системност и последователност на обучаващата дейност, която преминава през сетивното възприемане на знанието, заучаването, осмислянето и разбирането, затвърдяването и приложението.

В основата на сетивното възприемане на новото знание съставителите на буквари поставят зрението и слуха. За тази цел, като основен метод на обучение по роден език, те предлагат акроаматичния подход. В „Нов буквар за първоначалните момчета и момичета“ Мария Доброплодна пише: „Ученикът трябва да научи по три букви, които ще му казва учителят четири пъти, а ученикът ще ги повтаря подире му.“ [13, с. 3] За по-

точното възприемане на звука и неговия писмен белег, се използват похвати, които активизират зрителните възприятия. Характерно за възрожденските буквари е отпечатването на азбуката в различни големини, което дава възможност на учениците лесно да разграничават и запомнят отделните елементи на буквите.

Илюстрираната азбука в буквара на Ив. Момчилов и богато илюстрираните учебници на Др. Манчов, Й. Ковачев и Д. Благоев имат за цел да стимулират създаването на асоциативни връзки между зрението и слуха и да улеснят възприемането на новото знание. „Секи образ, – пише Д. Благоев, служи да се извади тази мисъл или този звук, който е потребен.“ [8, с. 4]

Съвременната дидактико-психологическа структура на процеса на обучение определя като втори етап осмислянето, осъзнаването и разбирането на възприятията учебен материал, т. е. чрез разума знанието преминава на по-високо абстрактно ниво и в обобщена форма се преработва в съзнанието на ученика. В „Лебедова песен“ Песталоци пише: „Там където не е свършено узряло у нас впечатлението от някое нагледно познание, там ние не познаваме предмета в широтата на истината, в която той стои пред нашите сетива. Ние го възприемаме само повърхностно. Неговото познаване не е образоващо.“ [15, с. 300]

В методичните съвети към чита-

телите Х. Г. Данов също достига до тази идея. Според него обучението би било полезно, ако учениците разбират това, което учат. Те трябва да осъзнаят в процеса на ограмотяване, че буквата има звук, който ние използваме в речта си, че буквата е само писмен белег на звука. „Учителите, длъжни да разказват всичко това на учениците, те каквото да разумеят добре коя от буквите какъв глас издава, защото това е най-нужното на новоначалните, за да могат навикна най-скоро от лесното сричана и прочитане.“ [5, с. 2]

Теоретиците на звуковия метод на ограмотяване Р. Кароле, Й. Ковачев, Д. Благоев и Др. Манчов са също против механичното учене и преподаване и препоръчват осъзнаване на възприетото знание. Р. Каролев отправя критични бележки към механичния характер на учебната работа по сричковия метод на ограмотяване. С ироничен тон той описва четиригодишните мъки на учениците от килийните и взаимните училища, докато се научат да четат и пишат и заключава: „Учителят доволен, че та научия да четеш, ама дали те е попитвал разбираш ли барем нещичко от онова що четеш в книгата.“ [17, V] Според него ключов момент в обучението е разбирането, а не запомнянето. „Учениците да разберат това, което показва, а не да го научават изуст като папагали.“ [17, с. 42] Р. Каролев съветва учителите още в първия урок да проявяват търпение и да

помогнат на учениците да разберат учебната материя, така те ще улеснят работата си по буквара. „Най-важната и най-трудната крачка по звучната метода е първият урок. Тук най-голямо търпение се изисква от учителя; той трябва да търпи до онова време, доде учениците разберат, че ако произнесем колкото можем скоро двата звука **ш** и **и** ще съставим **ши**. Това те трябва да го разберат, а не да го учат, защото е вредно да го учат. Разбере ли детето това нещо в първия урок, то всичко оттам нататък за него ще бъде играчка.“ [17, с. 42]

В този контекст Р. Каролев използва думата „учат“ в смисъл „учат наизуст“, което се разбира от препоръките му дадени преди това.

На основата на отрицанието на стария сричков метод Д. Благоев също извежда необходимостта от осъзнаване и разбиране на знанието. Той отправя критика към слабата активност на учителя в процеса на обучение, към педагогически нецелесъобразните му методи на преподаване, което рефлектира негативно върху дейността на ученика. „Главната несгодност на сичките стари методи е, че учителя с едно показване или подобре с едно посочване на урока остава сичкий твар на ученика да вдълбава колкото може в паметта си това, което е зададено да научи, но което често не разбира.“ [8, с. 6]

Според Д. Благоев, в процеса на обучение учителят има водеща роля

и той трябва да използва подходящ дидактически и методически инструментариум, за да се „извикат на работа сички умствени сили на детският ум, а не само една памет“ [8, 6]. Той и някои други автори на буквари постигат това, като предлагат на учителите да използват следните методични похвати: четене на преобразувани думи – е-ла – ла-е, ри-ба – би-ра, ба-ба – жа-ба, и-ва – би-ва, пи-е – пи-е-не [1]; четене на думи, в които новият звук е в различни фонетични позиции – за изучаване на новия звук и буква „Г“ Д. Благоев предлага думите „си-то, мост, тю-тюн, мет-ла“ [6], а за нов звук и буква „Р“ Др. Манчов подбира – „бор, роб, ба-ра, ри-ба“ [1]; звукоподражание, което Д. Благоев използва при изучаване на звук и буква „У“ и „С“; интониране, предлагано от Й. Ковачев.

Дидактическата цел на тези похвати е да се стимулират разнообразните мисловни операции – анализ, синтез, сравнение. Чрез тях се преодолява и повърхностното обучение и учениците достигат до съзнателно формиране на понятие за речевите единици за звук, буква, сричка и дума.

Основно място авторите на буквари отделят на необходимостта от затвърдяване на учебната материя. Този етап от обучението се осъзнава от възрожденските учители като естествена част от логиката на процеса. Дидактическите им интерпретации относно същността на затвърдя-

ването и основния му похват повторението са изцяло повлияни от Ян Амос Коменски и Й. Песталоци. Двата велики педагози са ръководени от природосъобразния принцип „Природата не постъпва прибързано, тя напредва бавно.“ [9, с. 128]

Коменски разработва разумен способ за затвърдяване, който според него се основава на три фактора:

1. Непрекъснато да се изисква затвърдяване на всяко нещо, толкова дълго, докато не стане очевидно, че този, който подражава, постига най-точно образеца.

2. Нищо не трябва да започва като съвършено нов материал, а като продължение на това, което е започнало по-рано.

3. Предишният материал не трябва да се изоставя, докато не се усвои [10, 543].

В съкратен вариант тези теоретични принципи откриваме в „Нов български буквар за първоначалните момчета и момичета“ от 1866 г. В раздела за изучаване на буквите, възрожденската учителка М. Доброплодна синтезира в едно изречение трите фактора от разумния способ за затвърдяване на Я. Коменски: „Догде не го научат не бива да заемат нов урок, а с новия урок всякога ще повтарят и наученото.“ [13, с. 3]

Възрожденският педагог П. Колянджи предвижда специални уроци № 2, 4, 6, чиято основна дидактическа цел е затвърдяване на новите знания. Той ги разграничава от останав-

лите и въвежда понятието „повторителни уроци“. Като ремарка в „Буквар съставен в ползу на Българското юношество“ от 1867 г. четем: „Учителят във вторий урок трябва да застави ученика да му намери всяка една гласна буква що изучил в първий урок, тъй също трябва и с четвъртий урок да се постъпи в отношение с третий... Догде не изучи ученика добре един урок не бива да му се дава друг.“ [4, с. 3] Това е по друг начин казано написаното по-рано от Й. Песталоци: „Особено в първата част на книгата е крайно необходимо да се напредва извънредно бавно и да не се преминава към нещо ново, преди старото да е добре усвоено, защото на него се основава цялостното обучение по четене.“ [15, с. 137]

Получил добра педагогическа и психологическа подготовка, Д. Благоев има задълбочени познания за процеса на обучение и теоретичните му постановки звучат съвременно. Според него затвърдяването е основен етап от усвояването на учебната материя и най-подходящият дидактически похват за това е повторението. Компетентен педагог, той изрично посочва, че повторението не трябва да бъде механично, а да се прилага в нови учебни ситуации. „Няма съмнение – пише Д. Благоев, че да се утвърди в паметта на детето придобитото трябва да се повтори впечатлението от същия предмет или през други картини върху същата работа.“ [8, с. 7] Като конкретно упраж-

нение Д. Благоев предлага откриването на изучената буква в група от непознати. „Учителят може да им напише букви и те да откриват в тия изучената буква.“ [8, с. 7] След повече от сто години тази задача продължава да се използва от учителите. Откриваме я и в съвременното помагало „Четенето било лесно“ от Ст. Здравкова.

Като добър психолог Д. Благоев осъзнава, че усвоената учебна материя не привлича учениците с елемента новост. За да задържи интереса и вниманието и да стимулира познавателната активност на етапа затвърдяване на знанията, учителят трябва да използва нови форми, методи и учебни задачи. Поради тази причина Д. Благоев отпечатва в буквара си много картини, гатанки, занимателни задачи, ребуси. Например думата сокол е предложена да се прочете по следния начин л, а думата Петко – Ско [6, с. 26]. Друг вид упражнение са дадените в разбъркан ред букви, които ученикът трябва да подреди в дума: и-т-с-о – сито; ш-о-к-к-к-а-о – кокошка и т. н. [6].

Този вид упражнения имат както дидактически, така и психологически основания. Затвърдяването на знанията в нови непознати за децата условия развива комплексно тяхната личност. Те усъвършенстват качествата на вниманието, мисленето, паметта, стимулират комбинативните и творческите способности.

Преобладаващата сред възро-

денските просветители дидактическа идея да се върви бавно по страниците на букварите и да се отработва новото знание се възприема и от Й. Ковачев. Като шесто правило към „Първи отдел на Буквара“ той пише: „Докле не се утвърдят всите ученици в показаните букви, не бива да се показват нови.“ [16, с. 16] За тази цел той предлага да се използват упражнения, степенувани по трудност. „Ще се четат на дъската най-напред полесните комбинации, после по-мъчните“ [16, с. 15], което на практика е четене на срички в следната последователност – сг, сгс, ссг.

От всичко казано дотук следва, че възрожденците поставят акцент върху затвърдяването на учебния материал като необходим и неизбежен етап в обучението. Теоретичните им обосновки имат изключително съвременна интерпретация. Подобно на Я. Коменски, който пише: „Всичко се затвърдява с постоянно упражнение“ [9, с. 133], за целенасоченото организиране на обучението те предлагат дидактическите похвати повторение и упражнение, но с обогатено съдържание. Така се осигурява един разумен темп на работа, който следва призива на Р. Каролев: „Най-главното – не бързайте.“ [17, с. 52]

2. За принципите на обучение

Основна дидактическа проблема във възрожденската учебно-педагогическа литература са принципите на обу-

чение. В разглежданите буквари и ръководства към тях теоретически се изясняват и практически съблюдават следните принципи: принцип на нагледност, принцип на достъпност, принцип на индивидуален подход, принцип на съзнателност, принцип на приятност, принцип на последователност.

За принципа за нагледност в обучението

Я. Коменски разглежда принципа за нагледност като част от групата „Принципи за постигане лекота в обучението и ученето“. Съблюдаването му в процеса на обучение предотвратява насилственото запаметяване, обогатява сетивния опит, стимулира мисленето и развитието на сетивата. „Непрекъснато – пише Коменски, трябва да се свързва слухът със зрението, езикът с ръката. Така, че е нужно на учениците не само да се разказва, това което трябва да знаят, за да го възприемат със слуха, но е полезно да им се показват нагледни материали, за да обогатява въображението им и чрез зрението.“ [9, с. 131]

Много близо до разсъжденията на чехския педагог са дидактическите идеи на Др. Манчов. Според него в обучението трябва да се търси комплексно развитие на ученика, който под ръководството на учителя ще решава „предварителни нагледни, гласни и писмени упражнения“. Тяхната дидактическа цел е „да се развие уxo-

то и окото на детето, да се развърже езикът му, да се даде необходимият навик на ръката за писане“ [12, II].

Принципът за нагледност е основен за ограмотяването по звучната метода. Не случайно в някои от вариантите си тя се нарича „нагледно-гласна метода“ [6]. Картината на изобразен предмет е изходна точка в обучението по четене, тъй като „те заемат първо място в работата ни“ [8, с. 4]. Др. Манчов, Д. Благоев и Й. Ковачев предлагат задължителни нагледни упражнения, които улесняват усвояването на азбуката. Според тях това е естественият ход на обучението, защото както Коменски и Песталоци, така и българските възрожденци, съзнавали, „че най-главното дидактическо основание във всяко знание, трябва да бъде нагледността, че това посочва и самото човешко естество. И тъй от тогаз в основата на първоначалното учене легнала нагледността.“ [8, с. 3]

Според Р. Божанов, който пише методическо ръководство към „Бащин език“ на Др. Манчов, нагледността трябва да доминира в обучението. Картините да се използват не само в предварителните упражнения, а в цялостния ход на обучението. „Припознато е от много педагози, че всякога е по-добре, когато обучението се опира на нагледността. А пак както от началото предварителните упражнения вървят нагледно, така да върви нагледно всичкото друго обучение.“ [12, III]

Р. Божанов аргументира своите разсъждения, изхождайки от характера на детската психика, която естествено предполага широкото приложение на нагледни средства, което прави обучението достъпно и интересно занимание. „Най-голямото помагало за нагледното обучение за в нашите първоначални училища са картините, без които обучението бива сухо, недостатъчно и незанимателно, още повече за малките деца, които трябва да се развиват според детската си природа, а не другояче.“ [12, III]

Тези идеи на Р. Божанов са доказателство за психолого-педагогическата ерудиция на възрожденските просветители, които търсят един комплексен подход при обосноваване на дидактическите и методическите си постановки. Те не разглеждат обучението като чисто явление, като изолиран от конкретните субекти акт на педагогическа дейност, а като процес, който във всичките си проявления е свързан с детската личност.

При реализиране на принципа на нагледност е възможно да се стимулира мисълта на ученика в две посоки – от конкретното към абстрактното, към понятието, което за процеса на оgramотяване е свързано със запознаването с новия звук и буква, чрез използването на изходни картици, и от абстрактното към конкретното, свързано с онагледяването на общото, на понятието за нещо. Д. Благоев предлага в обучението да се използ-

ват и нагледни и онагледяване. Например това е възможно, когато писменият белег, буквата, може да се сравни с определен конкретен предмет, познат на учениците. „Като се прибави тук и учителската подпомага, че половин колело се нарича С, а тъй като детето е изговорило вече тази буква нему вече не е мъчно да я запомни и отново пак изговори.“ [8, с. 7]

По същия начин и Й. Ковачев препоръчва, учителите да изискват от децата да сравняват елементите на буквите с близки на тях предмети. В „Упражнения за око и ръката“ „децата под такт пишат съставните дялове на буквите като им дават названия сами, например кука, калпаче и др. т.“ [16, с. 13]. По този начин в съзнанието на ученика се образуват асоциативни връзки, които улесняват дейността писане и стимулират ученето.

Същият автор използва онагледяването и при анализа на изречението и формирането на понятие за речева единица дума. Той предлага като методически похват, учителите да използват пръстите на ръцете си при определяне броя на думите в изречението. „За да се научат децата да разпознават думите, учителят ги изговарва бавно като ги означава с пръстите си и после накарва децата да ги изговарва по същия начин.“ [16, с. 5] По този начин чрез възприятията на слуха и зрението се реализира комплексно впечатление, което подпома-

га разбирането и формирането на понятия.

Изискването за нагледност на обучението, според възрожденските просветители, произтича от особеностите на детската природа и естествената логика на процеса на обучение. Повлияни от Я. Коменски и Й. Песталоци, макар и на практическа основа, те успяват да направят една добра и научно обоснована интерпретация на този пръв и много важен за обучението принцип.

За принципа за достъпност в обучението

В исторически план принципът за достъпност в обучението се появява като реакция на педагозите срещу догматизма и антихуманното отношение към учениците, които са господствали в училищната практика. Първите систематизирани теоретични разсъждения върху тази идея са направени от двамата големи в педагогиката Я. Коменски и Й. Песталоци. Те формулират правила за достъпност, които възрожденските просветители отнасят както към структурирането на учебните материали, така и към организацията на самия процес на обучение.

Автори и съставители на буквари, подредени на основата на сричков метод на огромяване с похвати на звуков метод (М. Доброплодна, П. Р. Славейков, Хр. Г. Данов и др.) свързват достъпността в обучението с количеството учебно съдържание, ко-

ето трябва да се преподаде на учениците. „Ученикът – пише М. Доброплодна, трябва да научава по три букви само, които ще му казва учителят четири пъти, а ученикът ще ги изговаря подире му.“ [13, с. 3]

Синтетичният характер на сричковия метод на огромяване изисква учебният материал да се подреди буква, сричка, дума, изречение, текст. При четенето на отделните речевни единици се съблюдава правилото от лесното към трудното. Огромяването започва с двбуквени срички от вида сг или гс, за да се достигне постепенно до четирибуквени срички със струпани съгласни – сссг, гссс. Четивният материал на думите се усложнява от едносрични думи към многосрични.

С принципа на достъпност М. Доброплодна аргументира и изучаването първо на гласните, а после на съгласните. Тя пише: „Най-лесно се вижда на първоначалните, ако научат първо гласните, двугласните и полугласните, а после пак същите с съгласни подире им.“ [13, с. 2]

Независимо от съблюдаването на някои правила за достъпност, огромяването по сричковия метод има механичен характер и по думите на Р. Каролев: „Противоположно и отвратително на детската природа е да се учат слокове.“ [17, с. 28]

Според Ян А. Коменски в основата на достъпността в обучението е методът, чиято основна функция е да стимулира познавателната активност

на учениците, „да намалява напрежението при ученето, за да няма нищо, което да пречи на учениците и да ги отблъсква от по-нататъшни занимания.“ [9, с. 123]

Повлияни от Коменски и запознати с идеите на Ушински и Ф. Ф. Павленков, възрожденците Др. Манчов, Й. Ковачев и Д. Благоев осъзнават, че за фонетичните особености на българския език най-подходящ е звуково-аналитико-синтетичният метод. Чрез прилагането му обучението става по-лесно и по-достъпно за учениците, „понеже се четат звукове, а не букви и понеже изговарянето, разлагането и съединяването на звуковете и думите е природно приготвление към четене, затова е оправдана само звучната метода, а не буквената.“ [16, с. 6]

Авторът на „Буквар или първата книжка за деца да се учат да четат“, издаден през 1865 г., също достига до тази идея. В „Съвет към учителите“ той пише: „Тоя начин да се учат децата да прочитат един слог, а следователно и цялата дума не докарватая мъчнотия, която се посрещнува в начинът на сричане на слоговете.“ [3, с. 2]

Според съвременната дидактика принципът на достъпност не трябва да се разбира като лесно обучение. Липсата на напрежение в обучението го обезсмисля и прави безинтересно за учениците. Само преодоляването на трудности води след себе си развитието на детето, което е и цел на

всяко образование. Осъзнал тази същност на достъпността в обучението Д. Благоев пише: „Едно от главните условия за възпитанието, особено от пръв път е да се упъти детето щото от първата крачка на умствената си работа са усети, че стои на своите крака, придобива самичко и надвива на мъчнотиите в новата си работа. Пък и длъжността на учителя не се състои главно в това да върви пред детето без да се обърне да види как то подир него пристъпя, а да върви с него и да му бъде повече помагач в работата, отколкото водач.“ [8, с. 6]

Много актуално звучат тези думи на възрожденския учител. Те се доближават до идеята на Л. Виготски за двете зони на развитие и необходимостта от посилна трудност в обучението, както и до хуманната същност на реформаторската „педагогика на сътрудничеството“, която отрежда на учителя ролята на помощник на ученика в учебния процес.

Още Ян Коменски разглежда принципа на достъпност като съвкупност от правила: От лесното към трудното [9, с. 121], от познатото към непознатото [9, с. 126], от близкото към далечното [9, с. 127], от простото към сложното [9, с. 121]. Според Д. Благоев само ЗАСМ може да удовлетвори тези правила, защото „в основата на този метод лежи здраво педагогическо положение и се опира на математическата точност, а именно, че се пристъпва като по стъпала от

видимото към непознатото и от лесното към мъчното“ [8, с. 6].

В ръководствата към букварите, авторите предлагат различни методични похвати, които адаптират обучението до възрастовите особености на децата и го правят достъпно. Като отчита нивото на знания на учениците Й. Ковачев препоръчва на учителите да следват логиката от лесното към трудното. „При четенето на звуковете или звукуването ще върви постепенно, сир. ще се правят упражнения най-напред с по-лесните съединения на звуковете, а после с по-мъчните.“ [16] Същото условие той поставя и за останалите речевни единици.

Й. Ковачев и Д. Благоев спазват правилото от познатото към непознатото. Те предлагат обучението в четене да започва с познатата на детето картина. На тази основа, като се използва речевият опит на детето, чрез анализ на думата да се достигне до непознатия звук и буква. „Но желателно е – пише Д. Благоев, не само картината да се разбере, а да се прочетат и буквите, които изказват съдържанието на картината. Тук вече преминаваме към непознатото, обръща се на детето внимание към непознатото.“ [8, с. 6]

Д. Благоев е използвал това правило и при определяне реда на изучаване на буквите. Той се отказва от азбучния ред и търси по-удачен вариант. За основен критерий избира честотата на употребата им. „Защо

именно сме турили първата съгласна М, а не друга? За това, че на детето най-познатите и обични думи, които то донася от дома си съдържат тази буква. А нашето главно правило е да преминаваме от познатото към непознатото.“ [8, с. 14]

Дидактическото правило от простото към сложното е съблюдувано при подреждането на четивния материал в букварите. За да се реализира то и в процеса на обучение, учителят трябва да подбира подходящи упражнения, например такива, каквито предлага Й. Ковачев в ръководството си. При разлагането на думите той препоръчва да се започне от „едносложни думи, после двосложни, тресложни и всяка ще се разлага в нейните слогове.“ [16, с. 11]

При анализ на изречението за формиране на понятието дума Й. Ковачев използва друго правило за достъпност, а именно в обучението да се върви от близкото към далечното. В структурно отношение най-елементарни са предлозите, местоименията, съюзите, но те трудно се осъзнават от детето като самостоятелни думи в изречението. За тази цел при запознаване с речевата единица дума, учителят трябва да използва изречения от такива думи, които лесно могат да се разпознават, „следователно не бива да има в них къси местоимения и предлози“ [16, с. 5]. Подобно на обясненията на това правило в съвременната дидактика Й. Ковачев възприема „близкото в обуче-

нието“ не в буквален смисъл, а като близко до разбиранията на ученика.

От казаното дотук става ясно, че възрожденските просветители са познавали същността на принципа за достъпност като в стремежа си постоянно да хуманизират обучението, са се стремели да го спазват, по думите на Д. Благоев, с „математическа точност“.

За принципа на приятност в обучението

Принципът на приятност в обучението е един от основните теоретично обяснени във „Велика дидактика“ от Ян Амос Коменски. Той се явява като реакция на догматичния характер на обучението в средновековното училище и е свързан с принципа на достъпност. „Учебните предмети – пише Коменски, привличат подрастващите, ако се преподават според възрастта и е в ясна форма, като понякога се включват шеги или много сериозни истории, но така че винаги да бъде приятно. Защото това означава да се свързва приятното с полезното.“ [9, с. 124]

В тази насока са и предложенията на Й. Ковачев, който препоръчва оживяване на учебния материал с цел да се задържи вниманието на учениците. „За да се избегне безсмисленото четене на думите, всякога в прочитането учителят ще прави смисълът им жив, като пита учениците, кои предмети означават тия думи и какви още други предмети има от същия

род.“ [16, с. 19] По този начин, чрез метода беседа, Й. Ковачев разнообразява учебната дейност и активизира мисленето на учениците.

Осъзнал необходимостта от впечатляващо и интересно обучение, Д. Благоев предлага в своя буквар много гатанки, ребуси и забавни игри. Този начин на стимулиране и мотивиране на познавателната активност на учениците прави обучението интересно и е благоприятна предпоставка за участие в учебния процес.

Принципът за приятност в обучението няма съвременна интерпретация, но той е част от непрекъснатия стремеж на възрожденските просветители за хуманизация на училището във всичките му измерения.

3. Схващания за развиващия характер на обучението

Ян А. Коменски диференцира целите на обучението в различните училища – майчино, основно, гимназия и академия, като ги подчинява на общата цел – всестранно развитие на личността. Според него училището на родния език трябва да развива онези способности, които са необходими за по-високата образователна степен. „Те ще упражняват всички сетива, въображението и паметта с изпълнителните им органи: ръката и езикът чрез четене, писане, рисуване, пене...“ [9, с. 225]

Напълно повлиян от Я. Коменски, Др. Манчов предлага чрез буква-

ра си такова обучение, което се основава на „предварителните нагледни, гласни и писмени упражнения, намеренията, на които е: да се развие ухото и окото на детето, да се развърже езикът му, да се даде необходимия навик на ръката за писане и т. н.“ [12, II] Целта на тези упражнения е „всестранно да се развият всички душевни способности на детето: гледането, мисленето, говоренето, четенето, писането, рисуването“ [12, II].

И двамата педагози разбират всестранното развитие на ученика като развитие на неговите общи способности и качества на психичните процеси.

Й. Ковачев също разглежда обучението като фактор за развитие. За формиране на онези качества на учениковата личност, които ще са й необходими за живота, възрожденският учител предлага три вида упражнения, задължителни за процеса на ограмотяване. Те ангажират дейността на окото, ухото и ръката на ученика. По този начин паралелно с постигането на образователната цел се реализира и развиващата, насочена към формирането на определени качества като наблюдателност, точност, устойчивост на вниманието, координация на движението на ръката.

Връзката обучение-развитие намира изключително съвременна интерпретация на страниците на възрожденските ръководства към букварите. Обучението се разглежда не само като информационен процес, а ка-

то процес, чрез който се решават комплексно възпитателни, образователни и развиващи задачи. Р. Божанов въвежда термина „целокупно обучение“, което според него се постига при обучението по „Бащин език“ на Др. Манчов, „което като основано на нагледността, паметта дава възможност за всестранно развитие на детето“ [12, IV].

4. За ролята на учителя в процеса на обучение.

Взаимното училище се е отличавало с грубото си отношение към учениците, с антихуманните методи на преподаване и възпитание, които не са били съобразени с детската природа. Атмосферата в училищата и характерът на обучението до голяма степен са се определяли от учителите, които в по-голямата си част са без специална педагогическа подготовка. В „Ръководство по звучната метода“ Р. Каролев отправя призив за хуманизация на обучението, но не от учител самозванец, а от учител-професионалист. Той критикува разпространения опит, всеки, който може да чете, да се назначава за учител, както и мнението, че ограмотяването е проста, елементарна дейност. „Земни буквара и изведнъж ще научиш детето да чете – най-лесна работа, тъй въобще хортуват, но колко жестоко се излъгват“ [17, VII]. Според възрожденца-педагог няма по-голямо зло за училището и детето от самозване-

ца-учител. За него е невъзможно да осмисли педагогически обучението, което от своя страна води до отрицателни последици, които нямат обратен знак. „От незнанието на учителя как да се заеме за първоначалното обучение, произлиза затъпяването на децата, повреждането на здравето им и главното в децата се развиват злите наклонности.“ [17, VI]

Използването от взаимните учители на педагогически нецелесъобразни методи на обучение води до психологически дискомфорт у детето. То е затормозено, а резултатът от обучението е, че „не е научил нищо, само получил едно отвращение към училището и науката въобще“ [17, VI].

За новото училище, което започва да си пробива път през 60–70-те години, е немислимо учителите да нямат необходимата педагогическа и психологическа подготовка. Р. Каролев, Д. Благоев и др. осъзнават, че не е достатъчно да се съставят само буквари по звучната метода, а са необходими образовани учители, които да знаят как да преподават по тях. „Не е достатъчно – пише Р. Каролев, само да знаеш да четеш, ако искаш и друго да научиш да чете, а трябва да знаеш как да учиш ако искаш и друго да научиш да чете и освен това да го развиеш“ [17, VIII].

Ето как възрожденските просветители разширяват очакванията си към учителите. Според тях трябва да организират не какво да е обучение, а

развиващо, а това е способен да направи само педагогически образован човек.

Образът на новия тип учител се детерминира от развитието на обществото, което обуславя промените в училищната организация и определя претенциите си към подрастващите. Изключително чувствителни към тази зависимост и повлияни от идеята на Я. Коменски, че „началото и краят на нашата дидактика ще бъде търсенето и намирането на начин, с помощта, на който учителите по-малко да обучават, а учениците повече на научават“ [9, с. 24], възрожденските учители-звукари съставят ръководства за учителя, които имат за цел да ги образозват дидактически и методически. Следователно, те изискват от учителя да бъде знаещ, компетентен, но и да умее педагогически целесъобразно да организира и ръководи обучението.

Ето къде е началото на съвременната идея, че учителят трябва да бъде едновременно и специалист, и педагог, която някои сега се стараят да омаловажат.

От казаното дотук следва, че дидактическите идеи на възрожденските автори на буквари до голяма степен са повлияни от педагогическите системи на Я. Коменски и Й. Песталоци. Те не са оригинални по своята същност, но са адаптирани към специфичните условия на българското училище в положението на робство.

Независимо, че ги занимават проб-

лемите на обучението по роден език, много от дидактическите им идеи се отнасят до цялостния процес на обучение. Това се обуславя от техния стремеж да създадат нов тип училище, в което обучението да се организира не интуитивно, а на основата на определени педагогически и психоло-

гически постулати.

Следователно имаме пълното осъзнаване да направим извода, че авторите на буквари от 60–70-те години на XIX в. осъзнават необходимостта от теория на обучението и в известен смисъл поставят нейното начало в България.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бащин език за малките деца. Книжка I. Азбука и първи уроци за четене и писане за 37 шампици. Написа Др. Манчов. Пловдив, 1869.
2. Буквар. П. Р. Славейков. Цариград, 1860.
3. Буквар или първа книжка за децата да се учат да четат. В книгопечатницата на Дунавската провинция, 1865.
4. Буквар, съставен в ползу на Българското юношество. Болград. В училищната книгопечатница, 1867.
5. Буквар или взаимоучителни таблици от Хр. Г. Данова. Второ издание, 1864.
6. Буквар по нагледната и гласна метода с 212 образа извътре. Съставил Д. Благоев. Пловдив, Русчук, Велес, 1875.
7. З д р а в к о в а, Ст. и др. Четенето било лесно. С., 1993.
8. Изяснение на буквара по нагледно-гласната метода. Съставил Д. Благоев. Пловдив, Русчук, Велес, 1874.
9. К о м е н с к и, Я. А. Велика дидактика. С., 1992.
10. К о м е н с к и, Я. А. Избранные педагогические сочинения. Т. 1, М., 1982.
11. Л и к о м а н о в а, А. Б. Учебниците у нас преди Освобождението. – В: Училищен преглед, XI, 1942, № 5–6.
12. Методическо и практическо ръководство за начални учители, с изложение начинът „Как да се преподава по буквара от „Бащин език“ на Д. В. Манчов“, 1 изд. (Хаджи Еленско), 1889.
13. Нов буквар за първоначалните момчета и момичета, нареден от М. Доброгледна. С най-лесен начин за прочитане. Болград, В училищната книгопечатница, 1866.
14. П е т р о в, П. Дидактика. С., 1992.
15. П е с т а л о ц и, Й. Х. Избрани педагогически произведения. С., 1969.
16. Ръководство в първоначалното обучение в четенето и писането по звучната метода от Й. Ковачев. Пловдив, Русчук, Солун, 1879.
17. Ръководство по звучната метода за учителите в първоначалните училища. Съставено от Р. Каролев. Цариград. В печатницата на в. „Македония“, 1872.
18. С т о я н о в, М. Българска възрожденска книжка. С., 1957.